

Näitleja kui kultuuritegelase esitamine televisioonis

Merilyn Merisalu

Üks järjepidevamaid kultuurisaateid Eesti televisioonis on saatesari „Lennud“, mida on Eesti Televisioonis praeguseks näidatud juba 20 aastat. Sari keskendub Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia lavakunstikooli lendudele, selles räägitakse kooli vilistlaste ja nende õpetajatega ning näidatakse videoid ja fotosid. Kuna teatrikooli lõpetamised on igal teisel kevadel, on ka saated lendudest alates 17. saatest eetris olnud üle aasta. Tegemine on kultuurisaatega, mis annab olulise panuse eesti kultuuriloosse.

Näitlejad on ajakirjanduses ühed kesksed persoonid. Auditorium tahab ajalehte lugedes või televiisorit vaadates näha tuttavaid tegelasi, kellele kaasa elada ja kellega ajutiselt isegi samastuda. Poliitikud pakuvad selleks halba varianti — nende töö võib olla küll suur otsene mõju kodanike elule, kuid neid nähakse siiski pigem igavate ning maksumaksjate aja ja raha röövijatena. Lauset „Poliitika mind ei huvita“ kuulub tavakodanike vestlustes üsna tihti. Näitlejatega on teine lugu. Nende ülesanne on inimestele meeldida. Pärast pikka päevatööd tahab tüüpiline inimene mõelda millelegi muule kui argimuredele. Meelelahutus on hea, samas on hea ka mõtteliselt liikuda hoopis teistsugusesse maailma, kus on väljamõeldud tegelased ja probleemid — kus näeb midagi sellist, mida töö- nädala jooksul ette ei tule. Kui on rohkem aega, saab minna teatrisse või kinno ja n-ö „suurel ekranel/laval“ tegutsejatele kaasa elada. Lihtsam variant on aga jääda koju telekraani ette.

Näitleja kui avaliku elu tegelane

Just näitlejad on need, kes pakuvad vaatajatele võimaluse siseneda maagilisse maailma. Nende igapäevatöö on tegutsemine avalikus sfääris, rollide täitmine publiku ees. Paljud näitlejad osalevad filmides, teleseriaalides, saadetes ja ka reklaamides. Nähtav olemine on selles ametis sisuliselt vältimatu. Näitlejate kehastatud rollid võimaldavad vaatajatel kogeda laia tunnetespektrit, tegelastele kaasa elades tunda viha, armastust, ängi ja rõõmu. Vaatajakogemus ei piirdu aga ainult sellega, vaid annab võimaluse arutleda ka oma elu muutuste üle, õpetab tegema selgemat vahet „õige“ ja „vale“ vahel ning avardab paljuski silmaringi. Lisaks tuleb mängu hariduslik aspekt.

Televisioonil, mida võib käsitleda sotsiaalse tekstina, mis täidab kogu kultuuri, on inimapsühikaalse meediakanalite hulgas ehk kõige suurem mõju: erinevalt näiteks raadiost edastab see lisaks helile ka liikuvat pilti, mille korralikuks jälgimiseks tuleb süveneda.

Rääkides saatesarjast „Lennud“, võib välja tuua selle positsiooni Eesti kultuurivälja ühe edendajana. Saade on märgilise tähendusega. Teater on juba iseenesest sümboliline maailm, ja nii on seda ka näitlejaid portreeriv saatesari, mis peab lisaks vastama ka televisiooni nõuetele. Iga lennu jaoks on üks ülevaatlik saade. Indiviidide eraelu sügavalt ei lahata — selleks napib aega. Saadetes valitseb soe sõbralik õhkkond, sest eesmärk on iga kursust, mis on teatrikooli vastuvõetute väikest arvu vaadates pigem sõpruskond, tutvustada just nende endi tegemiste ja mälestuste põhjal. Terav kriitika ega konfliktus sellisesse formaati ei mahu, kuigi üksikutel kordadel toimetaja tööpoolest pro-

votseerib intervjueeritavaid mõne negatiivse emotsiooni mõjul rohkem rääkima. Saatesarjaga kokupuutunud näitlejad, kellega mina rääkisin, rõhutasid võimalust minna teemas süvitsi, rääkida inimestest nende tööde keskel, tuues näiteid kooliajast ja hilisemast, et vaataja saaks osa vahendatud, kuid siiski isiklikumast näitlejatöö kogemusest. Näiteks XX lennu lõpetanud Evelin Võigemast tunnistas, et teda kurvastab, et hilisem meediakogemus on võrreldes „Lendude“ saatega hoopis pealiskaudsem, n-ö kollane.

Telesari „Lennud“ kultuuriloo loojana

Eelnevast johtub, et telesaade „Lennud“ ei piirdu ainult teatritegelaste ja vaatajate vahendaja rolliga. Sarjast on saanud lisaks „saatelisusele“ ka kultuuriloo looja, sest see pakub võimalust hoida pika aja vältel silma peal mitte ainult näitlejate arengul ja kasvulaval, vaid ka teatrielus üldisemas plaanis toimuvatel muutustel. Kuigi iga saade keskendub konkreetsele kursusele, on terve sarja puhul siiski märgatav oma järjepidevus ja areng. Ühe saate jooksul võib näha ja kuulda, kuidas üks või teine näitleja või lavastaja on kooliaastatega arenenud, mis rolle selle aja jooksul täitnud teatrilaval ja filmides, mis on muutunud tema mõtlemises ja arusaamises maailmast. Sarjas saavad sõna ka inimesed, kes olid kunagi lavakooli tudengid ja hiljem juba õpetasid seal koolis ise, „päriselust“ saadud kogemuste võrra rikkamad ja targemad.

Saate kaudu saame täheldada ka näitlejate üldise meelsuse muutumist ajas. On olnud igas mõttes eeskujulikke kursusi, kus kõik teatritudengid on teinud täpselt nii, nagu õppejõud tahtsid. On olnud boheemlaslikke ja mässumeelseid lende, kust on pärit teatrit uuendanud näitlejad ja lavastajad, uute teatrite loojad. On selliseid näitlejaid, keda me teame nüüd hoopis muusikute, teletöötajate või ärimeestena. Telesaade „Lennud“ uurib, kust need teatritegelased on saanud mõtteid, mis on meie kultuuripilti muutnud. Saade võimaldab koostada ka omalaadse arhiivi ühe kooli ja suure osa kohaliku teatrimaailma arengu kohta, mis on paljudele kättesaadav ja hästi vormistatud. See on omalaadne inimlik kultuurimälu meie telepildis.

Saateid „Lennud“ saab vaadelda kui sarja, mille tegemisel on kaks selgelt eristatavat perioodi: saated, mis on salvestatud ja esmakordselt eetris-

se läinud retrospektiivselt, ning saated, mille salvestamine ja eetrisseminek on toimunud kursuse kooliajal. Saadete nn järelejõudmisega lendude lõpetamistempole jõutakse punkti, kust edasi saab saateid hakata tegema juba kooli lõpetavatest noortest näitlejatest ja lavastajatest. Ilmselt annab see rohkem aega teemale pühenduda ja väiksema ajalise distantsi, et kooli ja näitlejate elust olulist sisu välja noppida. Esimesed saated valmisid kolme aasta jooksul, hilisemate lendude puhul oli juba nende kooli astudes teada portreesaate tulek ning materjali kogumiseks oli aega. Saatesarjas „Lennud“ osalevad näitlejad avalikkuses telekanali vahendusel, nii valisin saadete uurimiseks kolm fookust: missugune on näitlejate meediakuvand nende enda arusaamade järgi, kuidas seda võib tõlgendada saatesarja „Lennud“ kaudu ja kuidas on näitleja kuvand ajas üldisemalt muutunud.

Näitleja roll ja kuvand isiklikul tasandil

Näitleja peab praktikute endi arvates vastama mitmele nõudmisele, mis seostuvad eelkõige kohanemisvõime, esinemisjulguse ja empaatiavõimega.¹ Need omadused hoiavad näitlejat laval nii, et see on mõnus talle endale (lihtsam rolli sisse elada ja seda edasi anda) ja ka publikule (näitleja ja etendus on usutavad). Näitlemine põhineb paljus isiklikul läbielamisel. Praktikute arvates on näitlejaid kahte sorti: ühed on eraelus märkamatud, aga laval säravad, teised on näitlejad kogu aeg ja igal pool. Saatesarjaga „Lennud“ on praktikud rahul ja hindavad kõrgemalt pigem vanemaid saateid, millel on juures üldistused ja analüüs.

EMTA teatrikooli II lennu lõpetanud teletoimetaja Anne Tuulingu sõnul on näitlemine hingeline asi.

See on ränk raske töö ja selles mõttes elamise viis, et kui teatril sõrme annad, siis oled kadunud. Nii naljakas kui see pole, ega see ei kao terve elu jooksul ära. See on midagi niisugust, mis on sul sees.²

Ilmselt on näitlemine ka tööväliselt seotud Stanis-

¹ Kalju Orro (Koost). Lavakooliraamat 1 ja 2. Tallinn: Eesti Teatrite Liit, 2007 ja 2010.

² Intervjuu Anne Tuulinguga, 2011.

lavski meetodiga, mille järgi tuleb rolli sisse elada oma tegelaskuju tundeid läbi elades. Tuulingu mõttega võib tuua paralleeli, et näitleja on näitleja iga hetk, 24 tundi päevas, seitse päeva nädalas. Üks asi võib olla lava jaoks rolli ettevalmistamine ja selles mõttes näitlemine, aga samamoodi saab sisse elada mingisse teise ametisse, olles igal hetkel valmis näitlema.

Pidevat rolli ja ameti läbielamise teooriat kinnitab V lennu saates Martin Veinmann:

Kohutavalt raske on harjuda mõttega, et näitleja väljendusvahend ongi ta ise: tema liha, tema veri, tema närvid — kõik, mis temas on. Mitte see, et ma mõtlen midagi geniaalset ja kirjutan selle üles või ei kirjuta. See tähendab ühte: et näitleja maksab kõik oma isikliku tervisega kinni, [---] oma isikliku läbielamisega.³

Näitleja mõistest saatesarjas palju ei räägita, olulisem on kursuse ühtekuuluvustunne või siis pigem just eraldihoidmine. Siiski võib 20 saate lõikes kokku võtta näitlejate arvamused näitlejast ja näitlejaks olemisest.

Aivar Tommingas VIII lennust:

Kui näitleja on näitlejaks sündnud, siis ta on näitleja ja kool aitab tal ainult sellele kogemusi lisada, et oma anne laval lõplikult maksma panna.

Andrus Vaarik X lennust lisab:

Ma tunnen, et see, mis toimub hommikul ja lõuna ajal, õues ja väljaspool teatrit, sellest ma aru ei saa, aga need reeglid, mis õhtul laval on, neid ma enam-vähem valdan.

Võiks öelda, et näitleja on näitlejate endi jaoks eraldiseisev isik. Keegi, kes ongi ennekõike näitleja, kelle isiku defineerib lava- ja näitlemiskogemus, miski, mis seisab eespool kas või perekonnaseisust, rahanduslikust olukorrast või usutunnistusest. Kool saab aidata talle kõige paremini sobiv eksisteerimisviis näitlejana üles leida ja selleni jõuda. III lennu saates ütles toimetaja Reet Neimar:

Näitleja isikupära ei ole kooliajal tihtipeale veel

välja kujunenud, oskustest rääkimata. Ja ometi vilksatab neis teatrikooli tundides ja eksamiendustes midagi üsna ainulaadset. Noored inimesed kompavad oma piire ja leiavad oma loominguist tuuma. Siin parasjagu sünnib tulevane isikupära, näitleja aura.

Seega, tudengid ei olegi veel näitlejad. Küll aga teatrikoolis kujundatakse näitlejaks — seda ei tee tingimata kool või õpetajad, vaid täiesti vabalt võib see kujundaja olla ka noor ise. Saadetes osalenud hilisemate lendude kohta on nii toimetajad kui ka osalejad märkinud, et kursuse ja noorte näitlejate kohta ei saa veel üldistusi teha. Ehk on asi aga hoopis selles, et tegu ei olegi veel väljakujunenud näitlejatega, vaid lihtsalt noorte inimestega, kes on võimalised näitlejaks saama.

Näitleja roll saates

Saatetasandil saab öelda esiteks seda, et lendudel endil saatesarja alguses erilist kaasaraäkimise õigust polnud. Alles siis, kui retrospektiivsete saadete osa läbi sai, anti ka lendudele endile rohkem sõnaõigust, tunnistas Anne Tuuling, üks saatele alusepanijatest. Tõsi, seda kasutasid vähesed, vaid XVII lend on seni ainus, kes kirjutas saate stsenaariumi ise. Esimesed ideed pakkusid välja küll saate toimetajad, aga saate kangelastel oli võimalus nendega nõustuda või mitte, samuti ka ise midagi välja pakkuda. Enamasti ei olnud võtteeppaikal mingit sisulist kaalutlust, pigem taheti lihtsalt koos näiteks linnast välja sõita. Konkreetseid pakkumisi, mis kursuse saate ülesehitust tugevasti mõjutasid, tegi XIV lend, kes tahtis enda lugu Vilsandil filmida, ja nimetatud XVII lend.⁴

Saatesarjas tuuakse esile, mis lennule tervikuna on iseloomulik olnud. Näiteks II lennu saates pööratakse palju tähelepanu Noorsooteatrile, mille põhitrupi moodustaski just see lend. VI lendu kirjeldatakse saate toimetaja kui „õnnetut kursust“, sest suur osa neist ei lõpetanudki kooli. XI lend tegeles Eestis ringirändamise ja etenduste andmisega, mistõttu nimetatakse saadetki rändteatri-saadeks. XV lend oli ainus, kes pole remondi tõttu lavakunsti-kooli õiges majas üldse õppinud, saadet kannab asendusmaja teema. XVII lend raamis saate hoki-

³ Saatesari „Lennud“: Lavakunsti-kooli V lend. ETV teatrisaadet, 1992.

⁴ Intervjuu Anne Tuulinguga, 2011.

meeskonna stiili. XVIII lennu intervjuud on tehtud bussisõidul ühte Lahemaa mõisa. XIX lend kaotas rongi ja loomaia temaatikat.

Üksikult saab pildi XX lennu lõpetajatest, nende saates võrreldakse noori nende esimestel koolinädalatel ja kooli lõpus ning antakse kursusekaaslaste iseloomustused iga inimese kohta. Samas ei saa selle saate puhul korralikku kursuse üldpilti. Mingil määral toimivad kursusest ja üksikutest liikmetest kuvandi loomise sümbioosina XVII ja XVIII lennu saated. Esimeses kirjeldab iga lõpetajat juhendaja Kalju Komissarov. XVIII lennu saates kirjeldavad kursusekaaslased üksteist ise. Kursuseõde Kler Maibaumi iseloomustab näiteks Andres Roosileht nii:

Kler on väga kindlameelne, väga vastutusvõimeline, ja mis on oluline, väga töökas. Hästi töökas.⁵

Varem, XVI lennu saates maalikse noortest konkreetsemad pilte veel vähe. Vaid Ain Mäeots toob välja, et üksmeelselt leiti, et Margus Jaanovits on kursuse kõige edevam poiss. Rohkem ongi indiidide iseloomustamisele tähelepanu pöörama hakatud saadete teises laines.

Näitleja esituse muutumine ajas

Ajas ei ole näitleja esituse viis eriti muutunud. Endiselt hinnatakse näitlejana inimest, kes on empaatiavõimega, tundlik, aktiivne ja avatud loomuga, kellel on olemas suhtlemisoskus, kujutlusvõime, tahe ja valmisolek midagi laval ära teha.⁶ Küll aga nentisid intervjueritavad, et kuigi näitlejaks sobivuse omadused on jäänud põhijoontes samaks, on inimesed ise muutunud. Esimesi ja hilisemaid lende võrreldes on lõpetajad muutunud nooremaks ja targemaks (viimast küll eelkõige tänu info paremale kättesaadavusele). Ja kui näitlejad ise ajaga ei muutu, on midagi korrast ära — ja muutuda tuleb julgelt koos oma vanusega.

Muutust saatesarja loomes saab kindlasti seostada „Lendude“ kahe perioodiga. Esimeses osas, retrospektiivsetes saadetes, on esialgne pilt näitlejatest juba loodud, sest lennud on kooli lõpetanud ja suur osa näitlejatest teatrites või muudel aladel

tööl. Teatrikülastajad ja lehelugejad teavad neid nägupidi ja on nende tegemistega kursis. Ajaline distants võimaldab tutvustamisele lisada ka kokkuvõtted ja analüüsi, mida hilisemate saadete puhul veel teha ei saa — lennud on alles kooli lõpetamas, noortel näitlejatel töökogemust vähe ja seda, mis neist edasi saab, võib vaid arvata.

Suur osa EMTA lavakunstkooli lõpetajatest, kes on pärast lõpetamist ka ise seal õpetanud, arvab, et näitlejaks pürgiva inimese põhilised omadused ei ole ajaga muutunud. Seda on näha esimeste lendude saates, kus ealine koosseis oli väga erinev. Teise lennu lõpetanud Tuuling ootas teatrikooli minekuga aastaid pärast keskkooli lõppu,⁷ Kersti Kreismann viiendast lennust tões, et kursusel olidki kõik erinevad.

Vanuselisel olime ka erinevad: Martin oli pesamuna, 17, Jaak Tamleht 27 — kümme aastat oli vahet.⁸

Ajaga on amet raskemaks muutunud. Anne Tuuling meenutab, et varem sai vahel südamesse võetud, et Nõukogude Liidus ei tohtinud üht või teist näidendit lavastada või tuli tekstist mingeid sõnu ja väljendeid tsensuuri tõttu välja kärpida. Sellest saadi aga üle ja lahendati asjad kuidagi nii, et loo mõte ikkagi publikuni jõudis. Hoopis suurem mure on töökoha leidmine. Kui varasemate lendude lõpetajatele oli suunamisega töö vähemalt kolmeks esimeseks aastaks kindlustatud, siis vaba turu olukorras on näitleja tulevik ebakindlam.⁹ Konkurents on suurem, tööandjatel on rohkem võimalusi valida just sellised näitlejad, keda nad soovivad.

Kokkuvõte

Saatesari „Lennud“ on ainult üks vahend, mille kaudu saab uurida kultuuritegelaste esitamist teleajakirjanduses.

Oluline on seegi, et teleajakirjandus vahendab ka justkui vähemärgatavaid detaile, mis ometi on olulise kultuurilise sõnumiga. Näiteks sedagi, mille line on inimeste kehahoiak, kuidas inimesed suht-

⁵ Saatesari „Lennud“: XVIII lend — teel.... ETV teatrisaated, 1998.

⁶ K. Orro 2007.

⁷ Anne Tuuling, Ivi Lepik. Ma jutustan teile oma loo. Tallinn: Valgus, 2006.

⁸ Saatesari „Lennud“: Lavakunstkooli V lend. ETV teatrisaated, 1992.

⁹ Intervjuu Anne Tuulinguga, 2011.

levad, kuidas küsimustele vastavad — mitte ainult sisuliselt, vaid ka füüsiliselt. Seega võib väita, et jättes kõrvale isikliku kokkupuute, on televisioonil tohutu jõud kanda kultuuri ja kultuuritegijaid esile tuua — kellestki või millestki võimalikult adekvaatne mulje luua. Paraku tuleb tõdeda, et otsustajateks on siin toimetajad, monteerijad ja teised kaameratagused isikud, kelle võimuses on kokku lõigata endale meelepärased pildid ja seda esitleda.

Jääb vaid loota, et telemeedia ei kasuta oma neljanda võimu staatust kurjasti, vaid püüdleb selle poole, et piiratud aja kestel anda vaatajatele võimalikult erapooletu, ent jõuline kultuurikogemus, mida nemad saavad edasi analüüsida.

Kultuurivälja kujundamisel on oluline roll teleteatri salvestustel, mis annavad pildi näitlejate igapäevatööst ja rollivalitsemise oskustest. Kahjuks on teleteatri osa praegu ETV-s nõrk.